

BİR SÜPERPANOPTİKON OLARAK YENİ MEDYA: YENİ MEDYA IŞIĞINDA GÖZETİMİN ELEŞTİRİSİ

Akan YANIK¹

ÖZ

İnsanlık tarihi boyunca egemen ve iktidar olan her güç, çeşitli yöntemlerle sosyal kitleler üzerinde yeni kontrol ve gözetim teknikleri geliştirmiştir. Fakat özellikle son 20 yılda, yeni medya teknolojileri ile birlikte gözetim biçim değiştirmiş, yeni medya aygıtlarıyla birlikte sistematik gözetimin küreselleşmiş ve her yer yeni medya yoluyla süperpanoptikon alanlara dönüştürülmüştür. Bu çalışmada Panoptikon kavramı yerine Süperpanoptikon kavramının kullanılmasının nedeni, Panoptikon kavramının günümüz gözetim yapısını ve teknikleri anlatmakta yetersiz kalmasıdır. Yalnızca internet değil, nesnelerin interneti, bulut bilişim, akıllı aygıtlar, büyük veri gelişmeleri ve öğrenen makineler gibi birçok gelişme Panoptikon kavramının sınırlarını aşmaktadır. Bundan dolayı gözetimin “yeni” halini anlatabilmek ve kapsamının genişlediğini vurgulamak için süperpanoptikon kavramı kullanılmıştır. Bu çalışmanın amacı, panoptikondan süperpanoptikona dönüşen gözetim sistemlerinde yeni medyanın rolü ve geleceği üzerine tartışmaları ortaya koymak ve iktidar tarafından fonksiyonel amaçlarla önerilen gözetim sistemlerinin ideolojik amaçlara sürüklenebileceğiyle ilgili bilinç yaratmaktır. Bu amaç ışığında, gözetimin yaratacağı etkiler bilimsel ve sanatsal çalışmalar ışığında örneklendirilmiş ve yorumlanmaya çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Gözetim, panoptikon, süperpanoptikon, yeni medya, eleştiri

NEW MEDIA AS A SUPERPANOPTICON: CRITICISM OF SURVEILLANCE IN NEW MEDIA LIGHT

ABSTRACT

Throughout human history, the sovereign and dominant powers have developed new control and surveillance techniques on social masses in various ways. Especially in the last 20 years, surveillance techniques have changed forms with the new media technologies. The globalization of the systematic surveillance is possible with the new media and everywhere has been transformed into superpanopticon areas through new media. The reason for using the concept of Superpanopticon is that the concept of Panopticon is inadequate in explaining the structure of today's surveillance and techniques. Not only the Internet, but many other developments, such as the Internet of objects, large data analysis and learning machines, are beyond the limits of the Panopticon concept. So the concept of superpanopticon was used to understand the “new” state of surveillance and to emphasize the expansion of its scope. The purpose of this paper is to discuss the role of new media on surveillance systems and to raise awareness about the possibility that surveillance systems proposed by the government for

¹ Dr., Adnan Menderes Üniversitesi, Atça Meslek Yüksekokulu, akan.yanik@adu.edu.tr

functional purposes can be dragged into ideological ends. In this light of purpose, the effects of surveillance are exemplified and interpreted in the light of scientific and artistic works.

Keywords: Surveillance, panopticon, superpanopticon, new media, criticism

Giriş

Görmenin tarihsel ve ideolojik dönüşümü ile birlikte görüngü, vaat edilen hizmet amacından çıkarılıp tahakküm amacına doğru evrilmeye başlamıştır. Bu süreçte görüngülerin toplumsal bir denetim unsuru haline gelmesi gözetimi de bilimsel bir kavram haline getirmiştir. Platon, sözcük kökeni görme anlamına gelen “idea”yı öğretisinin ismi olarak seçmiş ve idea yoluyla ulaşılan gerçekliğin temeline de görmeyi yerleştirmiştir (Gökberk, 1974: 68). Platon’un görmeyi gerçekliğin merkezine alması öğrencisi Aristoteles’i de etkilemiştir. Aristoteles’e göre, gözün sistemli hareketi, güçlü ışınlar yayan bir komutan gibi bakış alanı içindeki her şeyi tutsak almakta (Papacharissi, 2004: 381) ve nesneleştirmektedir. Antik düşünürlerin görmenin dominant rolü ve fark edilir gücü üzerine söylemleri Marx, Weber, Giddens, Foucault, Habermas, Chomsky, Baudrillard gibi yakın zamanın önde gelen düşünürlerini de derinden etkilemiştir. Aydınlanma sonrası dönemde de, görmenin gücü vurgulanmakta (Castells, 2005; Habermas, 2004; Baudrillard, 2014; Althusser, 2003; Foucault, 2000; Bauman, 1999), gerçeğin yalnızca görülenle yaratıldığı ve yaratılan yeni gerçekliklerin de sadece görüngülerle açıklandığı bir dünya çizilmektedir. Böylesine bir dünyadaki bilgi pratikleri, temel bilgi yönetim ilkeleriyle ve bilgi spektrumunda bilginin yaratımıyla ilgili olan çoğu kuramla çatışmaktadır. Fakat algıların dönüşmesiyle birlikte pratiklerde dönüşmeye başlamış ve sonuç olarak klasik kuramlar zaman zaman işlememeye başlamıştır. Bu durumun nedenini daha iyi ortaya koyabilmek için gözetim kavramının özündeki görme eylemiyle ilgili bir detayı vurgulamak gerekmektedir. Görme, görülene dair bir enformasyon olmasına rağmen (Baudrillard, 2014) algılar ve gerçek üzerindeki hakimiyeti bundan daha fazlasıdır (Small ve Vorgan, 2009). Nörolojik olarak görmenin işlem merkezine etkisi ussal süreçleri belirlemede başat rol oynamakta (Eagleman, 2013; Plass vd., 2010; Gardner, 1983) ve görme gücü tek başına bile farklı doğrular oluşturabilmektedir (Hızır, 1981: 247). Fakat, görmeyi günümüz şartlarında gözetime çeviren ve tartışılır kılan şey, görmenin yazı (Baldini, 2000: 28) ve yazma pratikleri

de kazanmasıdır. Görüleni kayıtlamak, zihnin ve sözün soyut evreninden çıkarıp somutlaştırmak (Liv d., 2009), çeşitli zaman ve mekânlarda göstermek için depolamak görmeyi gözetime çevirmekte ve gözetimin alanını genişleterek tartışmanın büyümesini sağlamaktadır.

Gözetimin yeni pratikleriyle iktidar sadece birebir var olduğu alanı değil çok daha geniş bir evreni algılama yetisine sahip olmaktadır (Keefe, 2006). Berger, (2006: 8) gözetimle ilgili literatürü eleştirerek, gözetimin sadece gözetlenen üzerine etkisine odaklanmanın eksik bir yaklaşım olduğunu düşünmektedir. Berger projeksiyonundan konu incelendiğinde gerçekten de odaklanılması gereken başka önemli etkiler ve tehlikeler olduğu ortaya çıkmaktadır. Gözetimin gizil ve tehlikeli etkisi kapalı iletişim ortamlarında dizayn edilen gözetim yapısının (Etzioni, 1999) gözetilen, gözetlenen ve hakikati eş zamanlı olarak dönüştürebilmesidir. Gözetimde, gözetilen yani iktidar kendisini gözetlenenden ve hakikatten soyutlayarak kapalı bir iletişim sistemi tasarlar. Günümüzde dijital sistemlerle sağlanan bu kapalı ve izole ortamlarda elde edilen veriler (Toprak vd., 2009) farklı enformasyonlarla tepkimeye giremediğinden gözetleyenin düşündüklerini, bildiklerini ve inandıklarını çok daha hızlı şekilde değiştirerek psikolojik bir baskı unsuru yaratır. Bu kapalı gözetim sisteminin karşısında, gözetlenenin farkındalık durumu da eş zamanlı olarak psikolojik baskı yaratarak davranış yapısını değiştirmeye zorlar (Köse, 2011; Rubin, 1988). Bu etki tepki ışığında gözetim yoluyla elde edilen bulguların da hakikati değil hakikatten uzak bir çizgide akan “idea”yı gösterdiği rahatlıkla söylenebilir.

Fiziksel veya dijital kayıt şekilleri, gerçekliğin ussal yorumunun, kavranışının ve sınırlarının üzerinde daha geniş bir hakimiyet kurarak (Dolgun, 2008: 30) görmeyi egemenliğin, verimliliğin veya sözde ulusal güvenliğin temeli haline getirirse de, sonuçları hakimiyetin ve egemenliğin sarsılmasına neden olmaktadır (Dolgun, 2005). Karşıdakini görmenin, bilmenin ve yaşamı hakkında kayıt yapabilmenin meşru kılındığı bir dünyada enformasyon, iktidara hakim ve muktedir olma gibi tehlikeli güçler verdiği inkar edilemez. Bu güçlerin karşıdakini tanımlama ve belirleme lüksünü verdiği ve insanların kendini sunma ve gerçekleştirme otoritesini elinden aldığı da bir gerçektir. Fakat egemenliğin “kayıtsız” ve “şartsız” sahipliği üzerinde yaratılan bu büyük ironide, sosyal tabakada doğacak psikolojik yıkım sonrası şiddet

olasılığının göz ardı edilmemesi gerekir. Ayrıca sosyal tabakadaki gözetim algısıyla şiddetlenen psikolojik baskı ve güven bunalımı sonrası iktidarın harekete geçirme etkisinin kaybolacağı da unutulmamalıdır. Bu duruma Foucault, Panoptikon içinde hayat vermeye çalışmış ve bu bilgiler ışığında önemli edebi ve sanatsal çalışmalar gerçekleştirmiştir.

Panoptikon Işığında Gözetimin Bilimsel ve Sanatsal Eleştirisi

Genellikle ulusun veya ekonomik sistemin güvenliği söylemleriyle başlayan, halkın ve sistemin egemenliğini garanti veya himaye altına almayla devam eden ve sonunda toplulukların sosyal denetimiyle sonuçlanan gözetim sadece bilimsel değil edebiyat ve sanat alanlarında da çeşitli açılardan irdelenmiş ve eleştirilmiştir. Foucault'a göre (2007) kapitalizm, sistem içindeki verimli üretime karşı yaratılabilecek direnç veya direnişin mevcut düzeni yıkma olasılığına karşı, her bireyin somut ve kesin olarak gözetlenmesi gerekliliğini savunmaktadır. Benzer şekilde Giddens da (2008: 24) gözetimi, doğrudan izlenme yoluyla toplanan şifrelenmiş bilgi birikiminin sosyal davranışların dizaynı ve otokontrolünü sağlayan bir araç olarak görmektedir. Bu çalışmalarda öne çıkan temel olgu, gözetimin sürdürülebilir olmadığı ve yarattığı sosyal psikolojik yıkım ile kaos ve kriz ihtimallerini arttırdığıdır.

Jeremy Bentham'ın 1785 yılında tasarladığı ve literatüre panoptikon (bütünü gözetlemek) olarak geçen hapisane tasarımı da doğrudan ve sistemli gözetimin koşullarını ve birey davranışlarının nasıl otokontrole alındığını net olarak sunmaktadır (Werret, 2008: 88). Gözetime konu olan bu hapishanenin mimari durumu genel olarak, halka şeklinde bir bina ve bu halkanın tam merkezinde geniş pencereleri olan bir kule bulunmaktadır (Dolgun, 2008). Koğuşların arkasından gelen ışık, koğuşlarda kalan herkesi bir silüet olarak göstermektedir. Koğuşlardaki herkes tamamen bireyselleşmiştir ve tıpkı Platon'un Mağara Alegorisinde olduğu gibi gölgeler ve silüetler gerçekliğin tek göstergesi olarak kabul edilmiştir. Görmenin sürekli olduğu ve eylemi açık şekilde tanımaya olanak sağlayan bu mimari bir taraftan da iktidara görünmeden gözetleme olanağı yaratmaktadır (Güven, 2011). Bu mimari ile hücre ilkesi tam tersi şekilde yeniden dizayn edilmekte ve hücrenin üç işlevi (Karanlıkta bırakma, kapatma ve saklama) tersine çevrilmektedir (Foucault,

1995). Bentham'ın hücre mimarisinde yalnızca kapatma ilkesi korunmakta diğer iki ilke tersi şekilde yeniden dizayn edilmektedir.

Bentham'dan sonra gözetimin yeni sisteminde ışığın karanlıktan daha fazla yakalayıcı olduğu ve ıslah ettiği keşfedilmiştir (Boetie, 1995). Bir denetleyici ve ıslah edici güç olarak panoptikon'un (Lyon, 1994: 62) gözetim alanına ilham veren en önemli ilkeleri öz denetim ve oto disipliner bir mekanizma yaratmasıdır (Herman ve Chomsky, 2006). Tarihteki kapatma, baskı altına alma, karanlıkta tutma ve sürekli gözetim gibi ilkelerden (Rigel ve Batuş, 2005: 133) farklı olarak panoptikon, sistemli bir gözetimle, baskıcı bir denetime ihtiyaç duymaksızın, gözetlenen kişinin zihninde uyandırılan bilinç aracılığıyla denetimi öğrenilmiş çaresizlik ışığında otomatikleştirmektedir. Eski gözetim sisteminin ışıktan mahrum bırakma cezasının tersine yeni gözetim, hedefi sürekli aydınlık içinde tutarak görünür ve izlenebilir kılmakta (Bentham, 2008: 15) ve iktidar somut olarak ortada olmasa bile zihinde sürekli canlı kalmaktadır. Böylece, gözlendiğinin farkında olan, yanlış davranışların ceza alacağını bilen fakat hangi zamanlar gözlendiğini bilmeyen kişi, sürekli izleniyor hissiyle davranışlarını sürekli denetler ve dikte edilen disiplin ışığında dönüştürür. Gözetim görüldüğü üzere bireyi ve hakikati, sırf görme ve kayıt etme eylemleriyle, öz-denetim mekanizması içinde kontrol etmekte (Lyon, 1994) ve birey bu ortamda kendini iktidar adına disipline etmektedir. Bu nedenle Bentham'ın mimarisindeki sanat ve zeka aslında kuramsal olarak gözetim kavramına da sirayet etmiştir. Bundan dolayı günümüzde iktidarları anlamak için ideolojik çözümlenmeden ziyade, iktidarın bilgilerin üretimini, yayılımını, dağıtımını, kaydını ve onları dolaşıma sokan aygıtlar üzerindeki hakimiyet kurma çabasını değerlendirmeye almak çok daha önemlidir. Çünkü ideolojik çözümlenme, iktidarın kaynağına götürülen sonu gelmez soyut bir tartışmaya götürürken, aygıtlar üzerindeki hâkimiyet çabasının ortaya koyulması iktidarın etki etme tarzları ve bununla ilişkili beklentileri gibi somut gerçeklere ulaştırır (Foucault, 2000: 308) ve mücadele yolları konusunda öneriler sunar.

Bentham'ın tasarımının ilham verdiği ve günümüz yeni medya sistemlerinin gerçekleştirdiği gözetim sistemlerinin öz-denetim ve oto disipliner mekanizması

aslında “Rousseau Düşü” olarak adlandırılan şeffaf toplum ütopyasına dayanmaktadır. Bu düş şöyle ifade edilmektedir (Foucault, 2007: 85):

Karanlık hiçbir bölge, kraliyete ve topluluklara özgü ayrıcalıklar olmasın diye; düzensizlik tarafından düzene konmuş bölge kalmasın diye; herkes, bulunduğu noktadan tüm toplumu görebilsin diye; kalpler birbirleriyle ilişki kurabilsin ve bakışlar engelle karşılaşmasın diye; kamuoyu hâkimiyeti kurulsun diye; her kişinin bir başkası hakkındaki görüşü hüküm sürsün diye...

Rousseau’ya dayandırılan bu ütopyanın fonksiyonel şartları yeni medya aygıtları, sosyal ağ platformları, nesnelerin interneti gibi sayısız yeni teknolojik gelişmelerle sağlanmasına rağmen sonuçları “Rousseau Düşü”nden çok uzaktadır. Teknolojilerin fonksiyonel gücü iktidarın şeffaflaşmasının tersine, bireyin ve mahremiyet alanlarının şeffaflaştığı bir dünya yaratmıştır.

Bireylerin şeffaflaştığı bir dünyada (Rigel ve Batuş, 2005) ne gibi koşullar ve yaşamlar oluşacağına dair fütüristik öngörülerini yalnızca bilim adamları ve felsefeciler değil birçok edebiyatçı ve sanatçı da farklı şekilde ele almış, çeşitli alternatifler üretmiş ve geleceğe dair felsefi odaklar sunmuştur. Bunların başında hiç kuşkusuz, Stalin yönetimine değinen, büyük birader, düşünce polisi, doğruluk bakanlığı, beyin yıkama sistemi gibi gözetim literatürüne yön veren kavramları ortaya atan 1984 romanının yazarı George Orwell gelmektedir. Orwell romanında, merkezileşmiş tüm sistemlerin zamanla sistem içindeki her şeyi sıkıştırarak merkeze yakın kıldığını ve gözetimi de bu amaç için en ağır silah olarak kullandığını anlatmaktadır. Fakat bu noktada farklı bilimlerin ortaya koyduğu doğa kanunlarına kulak vermek gerekmektedir. Bir astrofizik kavramı olan Chandrasekhar Limitinde olduğu gibi her şeyi hızlı, sürekli ve aşırı şekilde merkeze yani çekirdeğe yaklaştırmak mutlak bir içe çöküşe ve yok oluşa neden olmaktadır. 1984 romanı da aslında her şeyi gören büyük birader sisteminin ve düşünce polisliğinin büyük güçte bir totaliter baskı yaratarak her şeyi sıkıştırdığını fakat mutlak bir içe çöküşün gerçekleşeceğini anlatmaktadır. Gözetim dünyasının geleceğini tasvir eden diğer bir çalışma ise Orwell, Huxley, Rand, Vonnegut ve Guin gibi yazarlara esin kaynağı olan Yevgeni Ivanoviç Zamyatin’in 1925 yılında yazdığı romanı “Biz” (Zamyatin, 2010)’dir. Biz romanında tezahür eden olay ve olgular aslında bu gün yaşadığımız dünyanın teknolojik arka planını ve büyük veriyle gelebilecek tehlikeleri

göstermektedir. Büyük veri, sosyal medyadan kredi kartlarına kadar elektronik ortamda kaydedilmiş tüm verilerin dağıtık veri tabanı yapılarıyla bir araya toplanması ve işlenmesini içeren bir veri analitik sistemidir. Günümüzde hemen hemen her eylemin dijital bir izi olduğu düşünülürse, büyük veri toplumların günlükleri gibi mahremiyetin ve gözetimin en uç noktası niteliğinde bir gelişmedir. Biz romanını değerli kılan şey, günümüzde ancak 2000’li yıllarda tartışılan büyük veri kavramının Zamyatin tarafından 1925 yılında ele alınması ve etkilerinin tartışılmasıdır. Romanda herkesin numaralandırıldığı, her an gözetlenip izlendiği, sistemin bir saat gibi mühendislik harikası olarak tasarlandığı ve insanların da matematiksel bir mantıkla yaşamasının dikte edildiği Tek Devlet adında bir ülkede yaşanılanlar anlatılıyor. Aslında romanın ayrıntılarına bakıldığında yakın gelecekte yaşayacağımız nesnelere interneti ve büyük veri gibi imkânların izleri görülmekte ve bir öngörü oluşturmaktadır. Diğer bir eser olan ve Aldous Huxley tarafından kaleme alınan “Cesur Yeni Dünya” (Huxley, 2011) da çok daha ileri bir fütüristik bir bakış açısıyla genetik uygulamalar yoluyla (öjenik ve hipnopedi) uygulanan gözetimden bahsedilmektedir. Romanda uzun ve sağlıklı yaşam, cinsiyet ve ırk ayrımı olmayan bir toplum, yoksulluk ve savaşın olmadığı bir dünya ütopyası, tıpkı Andrew Nichol’ün Gattaca adlı filmine benzer şekilde, siparişle üretilen insanlıkla mümkün olmaktadır. Başlangıçta mutlak mutluluğu yaratan bu uygulamaların ironik bir şekilde insanı diğer canlılardan ayıran değerlerin yok olmasına neden olduğu gösterilmektedir. İnsanlık belirli komutlarla şartlandırılarak uysal bedenlere dönüştürülmekte ve gözetimi gerçekleştiren aygıt bizzat insanın kendi hücreleri olmaktadır. Bu çalışmalar içinde Orwell’in 1984 romanını öne çıkaran ve gözetimin negatif yönünü en net ve doğrudan betimleyen detay Doğruluk Bakanlığı betimlemesidir. Doğruluk Bakanlığı, kurumsallaşmış bir gözetleyeninin sahip olduğu hakim ve muktedir gücü betimlemektedir. Romana göre bu güç zamanla öyle bir yetki kazanmıştır ki, kaydedilen veriler üzerinde sadece analizler değil o verileri silme ve değiştirebilme gibi gerçekliğin hafızasıyla oynama lüksünü yaratmıştır. Romanın ilerleyen bölümünde bu durumun toplumsal şuurun ve gerçekliğin yönetimine de yansıtacağını etkileyici bir şekilde anlatmaktadır. Gözetimin hakim ve muktedir gücünü ve veriler üzerindeki yetkisinin sınırlarını en iyi anlatan eserlerden Franz Kafka’nın “Dava” adlı romanı (Kafka, 2009) görülmeyen fakat

sürekli gören bir gücün değiştirdiği verilerle suçsuz bir insanı nasıl suçlu yaptığını, tedirginlik ve itaatin bireyleri nasıl kendi kendilerinin polisi yaptığını anlatmaktadır. Sanatçı ve bilim adamlarının ortaya koyduğu öngörüler gözetimin ütopyik bir yaşam tezini yaratamayacağı fikrinde birleşmektedir. Görülmemiş ve hayret verici vaatlerle sahneye çıkan ütopyaların, Zamyatin'in Biz kitabındaki önsöz yorumuyla, (Zamyatin, 2010) *“sonsuz kadar sürecek fırtına gibi bir ‘d’ ile taçlanan yumuşak bir ‘evrim’ ile”* insanlığın erdemlerini ve değerlerini nasıl tüketebileceği asla göz ardı edilmemelidir.

Bir Süperpanoptikon Olarak Yeni Medya

Distopyan tükeniş hikâyelerindeki benzer nokta, gözetimi mümkün kılan ve kurumsallaştıran temel öznenin teknoloji olmasıdır. Bulduğumuz çağ, teknoloji ve gözetim disiplini birlikteliğiyle, gözetim sınırlarının sorgulanması gereken bir çağdır. Çünkü bu çağ 1960 yılında başlayan, küreselleşmenin iletişim ayağı olarak görülen yakınsama projesiyle özel olarak dizayn edildi (Castells, 2005; Geray, 2003; Toffler, 1992) ve son 25 yılda yeniden yaratılan medyanın “yeni” hali (Aydoğan, 2009; Masuda, 2004) gözetimin de görülmeyen başkenti oldu. Yeni medya, sistem ve protokol olarak olağanüstü kalabalık bir kitleyi, görülmeksizin ve dijital bir rıza ile izlenebilir kılmakta (Manovich, 2001) fakat her şeyden önemlisi bunu mutluluk ve özgürlük vaadiyle meşrulaştırabilmektedir. Yeni medyanın bilgisayar işlemlerini, telekomünikasyon girdi-çıkıtlarını ve basın-yayın enformasyonlarını tek bir platformda birleştiren yakınsamış yapısı, bilgi üzerindeki denetim imkânlarını inanılmaz ve karşı koyulmaz bir seviyeye ulaştırmıştır (Marx, 2002; Flew, 2002; Rouse, 1994). Lyotard’a göre (1990: 12) yeni medyayla yeniden yaratılan bilgi toplumunda bilgi, yalnızca fonksiyonel bir meta değil, iktidarın, sermayenin ve üretimin temel gücü olmuştur. Yeni medyayı yalnızca teknolojik aygıt veya araçlar olarak görmek geleceği öngöründe en büyük zaaf ve hatadır. Çünkü, yeni medya teknolojik yeniliklerin yarattığı bir moda veya akım değildir. Yeni medya temeli 1960’larda atılan projeksiyonu çok geniş yakınsama projesinin adımlarından sadece biridir. Yeni medyanın bilginin dağıtımında ve yayılımında gösterdiği performans, gerçek gücünün ve gelecekteki etkisinin sadece küçük fonksiyonel bir parçasıdır. Yeni medyanın dominant ve kapsayıcı gücü nesnelerin interneti (internet of things),

öğrenen makineler (m2m), yapay zeka (ai) ve büyük veri (big data) gibi gelişmelerle yakınsanarak çok daha ciddi bir hal alması beklenmektedir.

Yeni medyayı gözetim konusunda öne çıkaran ve yeni mücadele tekniklerini gündeme getiren özellikleri onun sisteminde yatmaktadır. Yeni medya sistemini geleneksel medya sisteminden ayıran en önemli ayrıntı, izleyicilerinin davranışlarını algılayabilmesi, bulut sistemlerde depolayabilmesi, eşitlemesi (sync) ve eş zamanlı olarak analiz edebilmesidir. Ayrıca bu yeteneklerin dışında programlanabilir bir medya olan yeni medyanın yavaş yavaş nesnelerin interneti ve büyük veri sistemleriyle bütünleşmeye başladığı düşünülürse yapabilecekleri ve gözetim sahası neredeyse sınırsız hale gelecektir.

Her şeyin medyalaştığı ve içeriğe dönüştürüldüğü bir dünyada insan hayatının da içerik olduğu ve programlarla metalaştığı bir yüzyıl yaşanmaktadır. Böyle bir dünyada gözetimin hiçbir çağda olmadığı kadar etkili olacağı ve geç mücadelenin sonuçlarının hiç olmadığı kadar ağır olacağı çok açık bir gerçeklik. Çünkü Descartes'in varlığın elementi olarak ortaya koyduğu "Düşünüyorum Öyleyse Varım" Cognito Anlayışı bugün "Görülüyorum Öyleyse Varım" sığınağına kadar çekilmiştir. İnsanoğlunun varlığı ile ilgili bu oyunu nedeniyle gözetimle mücadele çok daha zor hale gelmiştir. Çünkü, klasik gözetimde iktidar ile mücadelede kamuoyu yaratımı bir baskı unsuru iken; yeni gözetimde kamuoyunun bizzat kendisi mücadele edilecek düşünce ve eylemlerin içinde bulunmaktadır. Bilgi çağı, bilgi girişimciliği denen hiper ekonomide, insanın kendisini, mahremiyetini ve hayatını içerik olarak pazarlayabildiği bir sistemi sunmaktadır. 2009 yapımı "We Live in Public" adlı belgeselinde sunulduğu üzere, 90'lı yıllardan beri dile getirilen gözetim öngörülleri çoktan hayata geçti. Hatta mağdurları ve o mağdurları koruyan "Unutulma Hakkı" adında yasalar bile çıktı. Tüm bu gelişmeler gözetim sınırlarının ne kadar geniş bir alana yayıldığı ve mücadelenin ne kadar zor hale dönüştüğünün basit birkaç örneğidir.

Nasıl ki klasik üretim modelini anlatırken Henry Ford'un "*istediğiniz renkte araba alabilirsiniz fakat siyah olmak koşuluyla*" sözü zamanın şartlarını özetliyorsa; bugün Zuckerberg'in "*artık mahremiyet mi kaldı!*" veya PRISM skandalı sonrası ABD yetkililerinin "*insanların gizleyecek neleri kaldı ki!*" sözleri de (Yanık, 2016)

gözetimin karanlık geleceği hakkında ipuçları vermektedir. Uygulamalar, işletim sistemleri, elektronik aygıtlar, telefonlar ve hatta kapalı mekan güvenlik sistemlerinin bile bulut sistemlerle (cloud computing) sürekli senkronize olduğu bir yeni medya çağında, sistemler ve işlemlerin sahipliği bulanıklaşmaktadır. Örneğin, kurumlarda kullanılan bulut sisteme dayalı bilgisayar ve işletim sistemleri üzerinde çalışan bir iş gören, özel veya resmi, hangi işlemi gerçekleştiriyorsa o işlemin bilgi sahipliği firmaya ait olmaktadır. Aynı şekilde, akıllı telefonlarda kullanılan ücretsiz bir uygulamaya karşılık takas ettiğimiz şey, GPS konumumuz, telefon rehberindeki arkadaşlarımız ve telefon üzerindeki tüm reseptörlerin biriktirdiği veriler olmaktadır. Tüm bu yeni medya destekli aygıtlar yalnızca fonksiyonel bir iş aygıtı olmadığı bunun yanı sıra akıllı, sosyal ve ileri derecede politik bir aygıt olma özelliğine sahip olduğu düşünülürse, bu medyaların arka plandaki akılda biriken bilgiler ve bu bilgilerin sahipliği ile belirsizlikler çok önemli sorunlar yaratacaktır.

Sosyal medya ağlarının insanı ve yaşamını bir profil üzerinden medyaya dönüştürebilme gücü hiç şüphesiz bilginin yayılımında matbaa gibi önemli bir dönüm noktası ve tarihe geçecek bir gelişmedir. Sosyal medya ağları diğer medyaların ötesinde yalnızca düşüncelerin, araştırmaların veya birikimlerin yansıdığı (Toprak vd., 2009; Ekinil, 2009) bir medya değil, insan yaşamının ve hatta insanın kendisinin içerik haline geldiği bir medyadır (Yanık, 2016). Andy Warhol'un "*herkes bir gün 15 dakikalığına şöhret olacak*" ünlü sözünün hayata geçirilmesine imkân yaratan sosyal medya ağları, geleneksel medyanın asla yer vermeyeceği veya gözden kaçıracağı düşüncelerin (Aydoğan, 2009), aktivist eylemlerin, yeteneklerin veya küratörlüklerin sahneye çıktığı ve beğeniler yoluyla sahnede kalabildiği bir platformdur. Bu teknolojik sosyal altyapı, ütopyik söylemler ışığında insanlık için sansürsüz bir medya, mutlak egemenlik ve demokratik iletişim gibi hayallere ulaştıracak bir araç gibi görülmektedir. Oysaki bu gibi sistemlerde görünürlük bir tuzaktır (Foucault, 2005: 251) ve kullanıcılar her ne kadar ön (frontend) arayüzde bir iletişim öznesi olarak görülse de aslında arka (backend) arayüzde bir bilgi ve pazarlama sisteminin nesnesidir. Sistem, post-modern dünyanın karşı çıkılması imkansız ve karşı çıkanı ötekileştiren, mutluluk ve özgürlük mottolarıyla kendisine çağırır. Sunulan ücretsiz sanal hizmetlere karşı kullanıcının takas ettiği şey

mahremiyetinin paylaşılması ve hatta sahipliğidir. Tahakkümün inşasındaki bu süreç aslında hayvanlar dünyasında sıklıkla görülen doğanın klasik bir hilesi (koku ve renk tuzakları gibi) ve sinsi bir süreçtir. Fakat bu klasik hileden kurtulma ve mücadele, söz konusu yeni medya olduğunda çok kolay değildir. Çünkü yeni medyanın her şeyi kayıt altına alan doğası ve geçmişe ait bir anı yeniden gözetleme imkânı sunması gözetimi daha da sorunlu bir konu haline getirmektedir. Yeni baskı pratiklerini sunan bu durum (Şaylan, 2002: 257) gözetimin gerçek zamanlı olma koşulunu ortadan kaldırmakta (Sennett, 2008: 38) ve geçmişte tespit edilemeyen birçok şeyi geriye dönüp araştırma imkanı vermektedir. Ayrıca geçmişte yapılan yasal bir eylemin gelecekte suç olarak görülmesi durumunda geçmişin kayıtları bireyin üstünde etiketler ve arama motorları yoluyla baskı kurabilmektedir.

Avrupa Birliği ülkelerinde Google geçmişinin silinmesinin kişisel ve hukuksal bir hak olarak tanınması (Unutulma Hakkı) ve detayları dikkatleri çekmesi gereken bir olgudur. Üretilen içeriklerin sahipliği probleminin henüz çözülmemesi, mühendislik harikası sistemlerde bu içeriklerin analiz edilerek bireyin aleyhine kullanılma tehlikesi ve hayata dair her verinin birleşerek bireyi tanımlayacak ve gerçekliğini değiştirecek bir güce kavuşması olası büyük bir tehlikedir. Birçok düşünürün ve sanatçının eserlerinde birleştiği ana noktayı hatırlarsak, gözetim aygıtlarının kapitalist düzen içindeki bazı aktörlere hakim ve muktedir gücü vermesi güçlü bir olasılıktır. Bu sonuç ütöpik egemenlik ve demokratik standartların yükselmesinin aksine bugün yaşadığımız kusurlu yaşamımızı bile mumla aratacak bir geleceğe sürükleyebilir.

Yarattığımız bir içerik, zamanın şartlarında değerlendirilmeyerek her an karşımıza çıkacak acı sonuçların ve gerçekliklerin tezahürü olabilir. Her şeyin ötesinde, sisteme bağlı bireylerin sürekli gözetlenmesi kişiyi kendi olmaktan alıkoyabilir ve otoriteye (iktidar otoritesi veya muhalif otorite fark etmez) uyumlu olmaya zorlayabilir. Bu durum bireyin kendine oto-sansür ve oto-kontrol uygulamasına neden olarak psikolojik sessizlik sürecine itebilir. Yeni medya sadece sağladığı hizmetlerle veya hayalleri gerçekleştiren mucize yeniliklerle değil mühendislik harikası bir süperpanoptikon olarak da düşünölmeli ve idrak edilmelidir.

Tartışma ve Sonuç

Gözetim üzerine yapılan literatür taramasında kavramsal olarak dikkatlerin yoğunlaşması gereken önemli bir gerçek vardır. Gözetim ve izleme sistemleri, yapıları ve amaçları bakımından farklı özelliklere sahiptir (Marx, 2002). Fakat izleme sistemlerinin zamanla gözetim sistemlerine dönüşebileceği çok olası bir durumdur (Masuda, 2004; Bozkurt, 2000). Çünkü izleme sistemleri, adalet, güvenlik, hizmetlerin geliştirilmesi, performans ve verimlilik gibi fonksiyonel amaçlarla (Giovanni, 2004; Rubin, 1988; Rule, 1974) dizayn edilse de, izlemeye takılan sadece fonksiyonel amaçlı bilgiler değil kişisel, sosyal ve mahremiyeti ilgilendiren özel detaylardır. Sistemden elde edilen fonksiyonel davranış biçimlerinin sisteme takılan kişisel, sosyal ve özel detaylarla tepkimeye geçmesi kaçınılmazdır. Bu durumun, gözetleyen iktidarı fonksiyonel amaçların dışına çıkarıp ideolojik amaçlara sürüklemesi de kaçınılmazdır.

İzleme sistemleriyle sadece söz konusu hizmet, işlem veya iş ile ilgili bilgiler toplandığı iddia edilse de toplanan bilgilerin sosyal ve özel bilgileri kapsamaması mümkün değildir. Sadece izleme amaçlı sistemler değil günümüzde iki yönlü asimetrik iletişimi sağlayan yeni medyada da bilgi alışverişi adı altında izlemeler gerçekleşmektedir. Bu sistemlerde elde edilen bilgilerin türü, kapsamı ve detayı arttıkça yani büyük verinin 5V (boyut, çeşitlilik, hız, doğrulama, değer) kapasitesine ulaştıkça (Davenport vd., 2002) çağımızın en önemli sermaye gücü ve zenginlik kaynağı da (Toffler, 1992) aslında elde edilmiş olmaktadır. Geçmişte ticarileşmesi suç olan bu olgu günümüz kapitalist sisteminde “bilgi girişimciliği” adı altında kutsallaştırılmakta ve teşvik edilmektedir. Bu teşviklerle milyar dolarlık değere dönüşen medyalar ve sistemler de artık ilk amaçlarından çıkıp iktisadi ve ticari amaçların hakim olduğu yeni bir sisteme dönüşürler.

Gözetim ve teknoloji ilişkisini çok yaratıcı ve heyecan verici olarak sunan birçok roman olmasına rağmen okumayan bir toplum haline gelme, hayal gücündeki kısırlık ve idrak zorluğu gözetimi değerlendirmede kusurlar yaratmaktadır. Bilim insanlarına ve sanatçılara düşen en önemli görev, sosyalleşen ve hatta organlaşan medyaların mucizeleri dışında değerlendirilmesine yol açacak eserler üretebilmektir. Çünkü nesnelere interneti ve büyük veri gibi gelişmelerin gözetimde yaratacağı

devrimler karşı konulamaz sonuçlar ve güçler yaratacaktır. Özellikle yeni medyanın şirin, pratik, neşeli ve sihir gibi vaatleri, nesnelere interneti ve büyük veri gibi gelişmelerle çok daha büyük bir endüstrileşmeye dönüşecek ve bağlantıda olduğumuz her şey aslında gözetim sisteminin bir parçası olacaktır. Zamanla hepimizden bir parça olan fakat hepimizi bizden daha iyi tanıyacak bir devin ve hayatın ayrılmaz bir parçası olan ajan aygıtların (yeni medya aygıtları ve reseptörler) dünyasında nasıl bir kaosu çıkacağı (Aktaş, 2012) düşünülmesi gereken noktadır.

Sonuç olarak, endüstrileşmiş yapılar tarafından belirli faydalar amacıyla dizayn edilen bir teknoloji sadece amaca ulaştıran bir araç veya nesne değildir. Teknolojilerin özneye hizmet etmesi beklense de zamanla *ideolojik, ekonomik ve siyasi* düşüncelerle özneler üzerinde hakimiyet kurabilirler. Bu noktada yeni medya okuryazarlığını toplumda bir bilinçlenme kampanyasına çevirmek ve kültürel bir değer haline getirmek ciddiye alınması gereken sosyal bir sorumluluktur. Çünkü gözetimin etkilerinden korunmak ve mahremiyeti korumak yakın gelecekte artık bireysel bilinçle ve çabalarla mümkün olmayacaktır. Herkesin birbiriyle bağlantıda olduğu hiper medya döneminde bağlantı içinde olunan bir düğümün bilinç düzeyi tüm ağın mahremiyetini doğrudan etkileyecektir. Bundan dolayı özellikle yeni medya, nesnelere interneti ve büyük veri üzerine yapılan çalışmalar gözetim ile ilgili çalışmalarla birleştirilerek gelecek için yeni okumalar ve projeksiyonlar yaratmalıdır. Ayrıca büyük veri gelişmelerine odaklanarak kurulan sistemlerin istatistiği, sistemde toplanan verilerin sahipliği, hakimiyet alanı ve etkileri masaya yatırılmalı ve bunlarla ilgili hukuksal yaptırımlar için mücadele ağları yaratılmalıdır. Çünkü gelecekte en önemli insan hakkı ihlalinin, bu sistemlerin sunduğu imkanlar ve meşru kıldıkları düzenle ortaya çıkan, yaşamın ve bilgisinin sahipliği üzerine olacağı uzak bir ihtimal değildir.

KAYNAKÇA

AKTAŞ, Ümit (2012), *Anarşizm*, İstanbul: Metamorfoz Yayıncılık.

ALTHUSSER, Louis (2003), *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*. Çev. Alp Tümertakin. İstanbul: İthaki Yayınları.

- AYDOĞAN, Filiz (2009), “Eleştirel Perspektiften Yeni Medya”, Marmara İletişim Dergisi, 15.
- BALDINI, Massimo (2000), İletişim Tarihi. Çev. Gül Batuş. İstanbul: Avcıol Basımevi.
- BAUDRILLARD, Jean (2014), Simülakrlar ve Simülasyon. Ankara: Doğu-Batı Yayınları.
- BAUMAN, Zygmunt (1999), Küreselleşme: Toplumsal Sonuçları. Çev. Abdullah Yılmaz. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- BENTHAM, Jeremy (2008), “Mektup II: Hapishane Gözetim-Evi İçin Bir Plan”. Panoptikon: Gözün İktidarı Der. Barış Çoban ve Zeynep Özarslan. İstanbul: Su Yayınevi: 103-110.
- BERGER, John (2006), Görme Biçimleri. Çev. Yurdanur Salman. İstanbul: Metis Yayınları.
- BOETIE, Etienne de La (1995), Gönüllü Kulluk Üzerine Söylev. Çev. Mehmet Ali Ağaoğulları. İstanbul: İmge Kitabevi.
- BOZKURT, Veysel (2000), “Gözetim Toplumu ve İnternet”, Birikim Dergisi, 136, 69-74.
- CASTELLS, Manuel (2005), Ağ Toplumunun Yükselişi. Çev. Ebru Kılıç. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- DAVENPORT, Thomas; Barth, Paul; Bean, Randy (2012), “How ‘Big Data’ is different” MIT Sloan Management Review. Erişim: Nisan 2017. <http://sloanreview.mit.edu/article/how-big-data-is-different/>.
- DOLGUN, Uğur (2008), Şeffaf Hapishane Yahut Gözetim Toplumu. İstanbul: Ötüken Yayınevi.
- DOLGUN, Uğur (2005), İşte Büyük Birader. İstanbul: Hayy Kitap.
- EAGLEMAN, David (2013), Inconguito: Beynin Gizli Hayatı. İstanbul: Domingo Yayınları.

- EKİNİL, Burçin (2009), “A New Era on The Internet: Facebook”, İletişim Dergisi, 28, Bahar, 93-114.
- ETZIONI, Amitai (1999), The Limits of Privacy, USA: Basic Books.
- FLEW, Terry (2002), New Media: An Introduction. London: Oxford University Press.
- FOUCAULT, Michel (2000), Büyük Kapatılma, Çev. Ferda Keskin. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- FOUCAULT, Michel (2005), Hapishanenin Doğuşu. Çev. Mehmet Ali Kılıçbay. Ankara: İmge Yayınevi.
- FOUCAULT, Michel (2007), İktidarın Gözü, Çev. Işık Ergüden. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- GARDNER, Howard (1983), Frames of Mind: The theory of multiple intelligences. New York: Basic Books.
- GERAY, Haluk (2003), İletişim ve Teknoloji: Uluslararası Birikim Düzeninde Yeni Medya Politikaları. Ankara: Ütopya Yayınevi.
- GIDDENS, Anthony (2008), Ulus Devlet ve Şiddet, Çev. Cumhuriyet Atay, İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- GIOVANNI, Sartori (2004), Görmenin İktidarı. Çev. Gül Batuş ve Bahar Ulukan. İstanbul: Karakutu Yayınları.
- GÖKBERK, Macit (1974), Felsefe Tarihi, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- GÜVEN, Sevim Kesim (2011), “Gözetimin Toplumsal Meşruiyeti”, Medya Mahrem, (Der.) Hüseyin Köse. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- HERMAN, Edward ve Chomsky, Noam C. (2006), Kitle Medyasının Ekonomi Politiği: Rızanın İmalatı, Çev. Ender Abadoğlu İstanbul: Aram Yayıncılık.
- HIZIR, Nusret (1981), Felsefe Yazıları, İstanbul: Çağdaş Yayınları.
- HUXLEY, Aldous (2011), Cesur Yeni Dünya, Çev. Edip Polat. İstanbul: Yaba Yayınları.

- KAFKA, Franz (2009), Dava, Çev. Ahmet Cemal. İstanbul: Can Yayınları.
- KEEFE, Patrick (2006), Echelon: Dünyayı Dinleyen İstihbarat Örgütleri, İstanbul: Defne Yayınları.
- KÖSE, Hüseyin (2011), Medya Mahrem: Medyada Mahremiyet Olgusu ve Transparan Bir Yaşamdan Parçalar, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- LI, Stan; Schouten, Ben; Tistarelli, Massimo (2009), “Biometrics at a Distance: Issues, Challenges, and Prospects”, Handbook of Remote Biometrics, (Der.) Stan Z. Li, Massimo Tistarelli and Rama Chellappa. New York: Springer.
- LYON, David (1994), The Electronic Eye: The Rise of Surveillance Society, Minneapolis: University of Minnesota Press.
- LYOTARD, Jean-François (1990), Postmodern Durum. Çev. Ahmet Çiğdem. İstanbul: Ara Yayıncılık.
- MANOVICH, Lev (2001), The Language of New Media, Cambridge: The MIT Press.
- MARX, Garry (2002), “What’s New About the New Surveillance? Classifying for Change and Continuity”, Surveillance and Society, 1, 1, 9-29.
- MASUDA, Yoneji (2004), “Image Of The Future Information Society”, The Information Society Reader. (Der.) Frank Webster, New York: Routledge.
- ORWELL, George (1985), Bindokuzyüzseksendört. Çev. H. Derin. Ankara: Kültür B. Yayınları.
- PAPACHARISSI, Zizi (2004), “The Public Sphere”, The Information Society Reader, (Der.) Frank Webster, ss. 379-392, New York: Routledge.
- PLASS, Jan; MORENO, Roxana; BRÜNKEN, Roland (2010), Cognitive load theory. New York: Cambridge University Press.
- RİGEL, Nurdoğan ve BATUŞ Gül (2005), Kadife Karanlık, İstanbul: Su Yayınları.
- ROUSE, Joseph (1994), “Power / Knowledge” The Cambridge Companion to Foucault. (Der.) G. Gutting. Cambridge: Cambridge University Press, 92-114.

- RUBIN, Michael Rogers (1988), *Private Rights, Public Wrongs: The Computer and Personal Privacy*, New Jersey: Ablex Publishing.
- RULE, James (1974), *Private Lives Public Surveillance: Social Control in The Computer Age*, New York: Schocken Books.
- SENNETT, Richard (2008), *Karakter Aşınması: Yeni Kapitalizmde İşin Kişilik Üzerindeki Etkileri*. Çev. Barış Yıldırım. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- SMALL, Garry ve Vorgan Gigi (2009), *Modern Beynin Evrimi*, İstanbul: Omega Yayınevi.
- ŞAYLAN, Gencay (2002), *Postmodernizm*, Ankara: İmge Kitabevi.
- TOFFLER, Alvin (1992), *Yeni Güçler Yeni Şoklar*. Çev. Hülya Tekoğlu ve Nilgün Himmetoğlu, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınları.
- TOPRAK, Ali; Yıldırım Ayşenur; Aygül, Eser; Binark, Mutlu (2009), *Toplumsal Paylaşım Ağı Facebook: “Görülüyorum Öyleyse Varım!”*, İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- WERRET, Simon (2008), “Potemkin ve Panoptikon: Samuel Bentham ve On Sekizinci Yüzyıl Rusyasında Mutlakiyetçi Mimari”. *Panoptikon – Gözün İktidarı*, (Der.) Z. Özarslan ve B. Çoban. İstanbul: Su Yayınevi, 87-111.
- YANIK, Akan (2016), “Yeni Medya Nedir Ne Değildir?” *Journal of International Social Research*, 9,45,898-910.
- ZAMYATIN, Yevgeni İvanoviç (2010), *Biz*. Çev. Fatma Arıkan. İstanbul: İthaki Yayınları.